

КОЗАЦТВО В ПОЛЬСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ

І. Г. Жакова

Національний заповідник «Хортиця»

Oko.iryana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1629-2306>

Ключові слова: козацтво, шкільний підручник, Польща, образ іншого, Українсько-польська комісія експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії і географії.

Дана стаття присвячена питанню висвітлення тематики українського козацтва в польських шкільних підручниках з історії XIX – початку XXI століть та його зміни протягом окресленого часу. Показано залежність презентації історії козацтва від політичних обставин, зовнішнього впливу на освіту, що виражалося, зокрема, в обсязі матеріалу, визначенні причин козацьких повстань, оцінці Переяславської ради й угоди з Росією тощо. Крім того, висвітлено роботу Українсько-польської комісії експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії і географії, зокрема, діалог науковців із проблеми висвітлення історії козацтва в підручниках обох держав.

COSSACKS IN POLISH HISTORY SCHOOL TEXTBOOKS

I. G. Zhakova

National reserve «Khortytsia»

Key words: Cossacks, school textbook, Poland, image of the other, Ukrainian-Polish commission of experts on improving the content of school textbooks on history and geography.

This article is devoted to the issue of coverage of the topic of Ukrainian Cossacks in Polish school textbooks on the history of the 19th – early 21st centuries and its changes during the specified time. The author noted that Cossacks are one of the common themes in Polish-Ukrainian history, which even today has an impact on both the Poles' vision of Ukrainians and our self-identification. The description of the history of the Cossacks in different historical periods is compared. The dependence of the presentation of Cossacks in Polish school textbooks on political circumstances, external influence on education, which was expressed, in particular, in the volume of material, determination of the causes of Cossack uprisings, assessment of the Pereyaslav Council and the agreement with Russia, etc., is shown. In addition, the work of the Ukrainian-Polish commission of experts on improving the content of school textbooks on history and geography is highlighted, in particular, the dialogue of scientists on the problem of covering the history of the Cossacks in the textbooks of both countries.

It was determined that in Polish school history textbooks of recent decades, information about the Cossacks is presented very carefully and correctly. It tells, first of all, about the war led by B. Khmelnytskyi, sometimes about the uprising that preceded it. The creation of the registry, the struggle of the Cossacks for privileges is also presented. A set of reasons that led to the war is presented. It is important that there are references to the state-building aspirations of the Cossacks, their search for allies to defend independence even after the death of Khmelnytskyi. Among the battles described, above all, the siege of Zbarazh and the battle of Berestechko, which were successful for the Polish army. Traditionally, the Hadiac Agreement is mentioned as an attempt at Cossack-Polish understanding. At the same time, it is difficult to find a mention of the Cossacks in the period of the XVII-XVIII centuries. The insufficiency of this information for the formation of students' understanding of this issue is also noted by a number of Polish scientists.

Шкільний підручник часто є першим джерелом інформації, з якого людина дізнається про історію – як власного народу, так і інших, формує своє уявлення про світ, ставлення до «іншого», зокрема, до «сусідів». Це впливає в подальшому на стосунки між різними народами. Тож шкільний підручник з історії є, зокрема, важливим джерелом формування образу українців для поляків.

Це добре ілюструє дослідження, описане у статті Б. Бурди та М. Шимчак «Образ польсько-українських стосунків в програмах і підручниках до історії, а також свідомості учнів...» Автори провели опитування серед школярів м. Zielona Gora. За його даними, серед джерел знань про польсько-українські стосунки уроки історії посідають перше місце (73,2% для учнів підставових шкіл (1–6 класи), 86,6% у середній школі). Дослідження також вказує, що серед українських діячів найбільш відомим для школярів є Б. Хмельницький¹. Отже, уявлення про історію козацтва має вплив на формування загального образу українців.

Дослідженням польських підручників і, зокрема, формуванням ними образу сусіда, займалися низка польських дослідників. Це, передусім, проф. Т. Мареш, автор низки робіт із теми формування образу іншого, зокрема, і українців, у польських підручниках повоєнного часу². Доктор А. Стенп-

нік дослідив висвітлення української історії у польських підручниках переважно 2 пол. XIX – 1 пол. XX ст.³ Висвітленню козацтва у повоєнних підручниках з історії присвятила статтю К. Врубель-Ліпова⁴. Також увагу українській тематиці в польських підручниках приділили дослідники Б. Урбанович⁵, В. Менджецький⁶, Й. Пісулінська⁷, Х. Войчик-Лаган⁸ та Д. Мальчевська-Павелець⁹. З українських дослідників питання нашої історії у польських підручниках торкалася Батуріна С. С.¹⁰

nikach do historii // Toruńskie spotkania dydaktyczne v. Polska – europa – świat w szkolnych podręcznikach historii. Zbiór studiów red. S. Roszaka, M. Strzeleckiej i A. Wiczorek. TORUŃ 2008. С. 272–280; Мареш Т. Соседи Польши в школьных учебниках по истории. Проба диагноза образца восточного соседа. Palmarium Academic Publishing. 2012. 246 с.

³ Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w polskich podręcznikach historii i syntezach dziejów okresu międzypowstaniowego // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Rzeszów, 2001. S. 134–187; Stępnik A. Nauki dla Polski. Kozacy i kozacyzna w historiografii polskiej okresu międzypowstaniowego // Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.: колективна монографія / за ред. В. Тельвака, Л. Лазурко, П. Серженги. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 380 с.; Stępnik A. Problem kozacki XVII w. w polskich podręcznikach historii okresu międzywojennego // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Львів–Люблін, 1996. С. 246–257; Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii w Polsce // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Rzeszów, 2001. S. 103–117.

⁴ Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали Другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.) / ред. Зашкільняк Л. Львів–Люблін, 1996. С. 270–285.

⁵ Urbanowicz B. Ukraina na kartach polskich podręczników historii XX wieku // Історичний архів. Наукові студії. Миколаїв, 2010. № 5. С. 158–163.

⁶ Менджецький В. «Образ України та українців у польських підручниках 1999–2005 рр.» // Образ «іншого» в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 р.) / упорядник і наук. ред. Г.В.Касьянов. К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. С. 137–144.

⁷ Pisulińska J. Żydzi, Ukraińcy, Polacy – wzajemne relacje w podręcznikach dziejów Polski XIX wieku (do 1914 roku) // Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 135 – 143.

⁸ Wojcik-Łagan H. Kozacy w tradycjach i nowych narracjach podręcznikowych. Propozycje dla autorów // Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 307–319.

⁹ Malczewska-Pawelec D. Obraz Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w podręczniku Anatola Lewickiego Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych // Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 145–161.

¹⁰ Батуріна С. С. Українська минущина в польських підручниках з історії // Інтермарум: історія, політика, куль-

¹ Burda B., Szymczak M. Obraz stosunków polsko-ukraińskich w programach i podręcznikach do historii oraz w świadomości uczniów klas osmych szkół podstawowych i trzecich szkół średnich, a także studentów kierunku historia WSP TK Zielona Gora // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 212 s.

² Maresz T. Miejsce szkolnego podręcznika historii w kształtowaniu relacji sąsiedzkich między narodami // T. Maresz, K. Grysińska-Jarmuła Dobre i złe sąsiedztwo. Obce – nasze – inne. T. 2. Sąsiedzi w historiografii, edukacji i kulturze. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. s. 84–99; Мареш Т. Школьный учебник как источник информации о повседневной жизни и культурных и экономических достижениях народов-соседей // «Хорошие и плохие соседи»: практики межкультурных коммуникаций: Материалы IV Международной научной конференции, Орехово-Зуево: ГГТУ, 2019. С. 243–257; Maresz T. „Swojskość o obcość”. Jedno wydarzenie historyczne i różna jego ocena, dokonywana przez historyków // Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok. Edukacja historyczna w szkole ponadgimnazjalnej po 2013 roku, red. M. Fic, Katowice–Bielsko-Biała 2012. s. 130–151; Мареш Т. Переяслав в истории польского государства – обзор польских учебников по истории // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 19. Тернопіль: Астон, 2007. С. 285–295; Мареш Т. Восстание Богдана Хмельницкого – одно происшествие в истории двух народов. Сравнительный анализ современных польских и украинских школьных учебников по истории // Наукові записки з української історії. № 31, Переяслав-Хмельницький, 2012, с. 98–111; Maresz T. Wspólne dzieje dwóch narodów a ich prezentacja we współczesnych polskich i ukraińskich podręcz-

Джерелами дослідження є польські підручники з історії та матеріали Українсько-польської комісії експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії (протоколи засідань, тези виступів тощо).

Мета даної статті – проаналізувати зміни висвітлення історії козацтва у польських підручниках від ХІХ ст. до сьогодення, а також охарактеризувати спільну роботу польських та українських істориків у цій сфері.

Розглянемо презентацію козацтва у польських підручниках в різні історичні періоди. Так званий міжповстаневий період (30–60-ті рр. ХІХ ст.) у Польщі відзначився високою зацікавленістю істориків українством і, зокрема, козаччиною. Це було наслідком впливу течії романтизму. В той час набула популярності сарматська теорія, підкреслювалася спільність польської і української культур, приналежність до Східної Європи, слов'янства. А. Стенпнік відзначає, що дещо критичніше про козаків польські історики стали відгукуватися після 1848 р., коли відбулося національне піднесення українців Східної Галичини¹¹.

Період між повстаннями для Польщі характеризується відсутністю власної державності. У складі Російської імперії польська освіта керувалася російською владою. Підручники були замінені російськими, на польські землі направляли вчителів із російської глибинки. Вивчалася «ключова роль Росії у світовій історії». Козаків було названо вільним людом, який з'явився у ХІV ст. на землях «руської України». З Польщею їх пов'язувало лише сусідство. В підручниках стверджувалося, що козаки завзято служили державі, але вона не використовувала їх згідно зі спільними інтересами. Негативне ставлення шляхти стало джерелом конфліктів та переходу козаків під опіку Москви. Її участь у війні пояснювали потребою в обороні православ'я та своїх братів по вірі. Козаки змальовувалися як лицарі, прив'язані до своїх національних і релігійних цінностей. Повстання Хмельницького подане як боротьба руського народу за можливість політичності і культурних зв'язків із Росією, як природний процес тяжіння всіх земель руських до Московського царства і відходу від Гетьманщини (що розумілася як аналогія до виродженої польської демократії). А. Стенпнік підкреслює, що

внаслідок такого викладу формувалися міфи, які надовго поділили поляків та українців¹².

Аналізуючи польські підручники з історії ХІХ – поч. ХХ ст., дослідниця Й. Пісулінська зауважує, що в них відзначалося також антиєврейське спрямування козацьких бунтів, спричинене фінансовими визисками та підтримкою євреями польської шляхти у польсько-козацькому протистоянні¹³.

Підручники ХІХ ст. досить обширно описували польсько-українські стосунки, зокрема, і козацтво. Їхня оцінка залежала від того, до якої наукової школи належав автор: лелевелістів (республіканських поглядів) чи антилелевелістів (монархічних). Залежно від того, козаки описувалися як лицарі або люди із багатьма вадами. Х. Войчік-Лаган зауважує, що у ІІ пол. ХІХ ст. історики стали в більшій мірі бачити суспільний та устроєвий контекст стосунків польсько-українських і багато використовувати українську історіографію. М. Бобжиньські у «Історії польській...» (1880) зобразив козаків, які тішилися свободою, жили з дня на день, а походи на Константинополь огорнули їх сьйвом героїв. А підручник В. Закжевські (1908) презентував складний з точки зору дидактики політичний текст¹⁴.

Одним з найпопулярніших підручників 2 пол. ХІХ ст. були «Нариси історії Польщі» А. Левицького. У ньому зазначено, що жили козаки з рибальства, мисливства, але і грабунку. Об'єднувалися не за національним чи релігійним чинником, а за способом життя. З часом виробили власну ієрархію, стали виразниками певних суспільно-політично-релігійних переконань, зокрема, на думку автора, були інструментом у руках противників Берестейської унії. Автор виділяв дві підгрупи: осілих козаків і низовців. Козаки показані як проблема для Речі Посполитої через їхні набіги на турецькі землі. Разом із тим, зазначений їхній внесок в оборону кордонів. Левицький симпатизував Б. Хмельницькому на початку повстання, але чим далі, тим менш. Вважав, що люд залишився ошуканим через амбіції гетьмана. Винними у війні автор вважав магнатів і шляхту, які хотіли прирівняти свободолюбних людей до селян західних держав,

типа №4 (2017) URL:<http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/134944/131730>

¹¹ Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w polskich podręcznikach historii i syntezach dziejów okresu międzypowstaniowego // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. – С. 134–138.

¹² Gorczyński W., Stępnik A. Stosunki polsko-ukraińskie w rosyjskich podręcznikach historii dla szkół Królestwa Polskiego (okres międzypowstaniowy) // Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. – С. 129–133.

¹³ Pisulińska J. Żydzi, Ukraińcy, Polacy – wzajemne relacje w podręcznikach dziejów Polski XIX wieku (do 1914 roku). – С. 135–143.

¹⁴ Wojcik-Łagan H. Kozacy w tradycyjnych i nowych narracjach podręcznikowych. Propozycje dla autorów. – С. 309–310.

а також сейм і сенат, які не дали можливості реалізувати військові плани Владислава IV. Таким чином, автор визнавав козаків за окрему соціальну категорію, але не за окрему народну групу. Війна з козаками, на його думку, була великою поразкою Польщі, Литви і Русі. Бо врешті не визволила люду з підданства, а принесла економічний занепад, знелюднення, занепад культурних центрів¹⁵.

Цікаво, що автор відзначає вплив пам'яті про козацтво, «історичної ідеології», на подальші стосунки українців і поляків, говорячи, що це зробило із поляків ворогів. Адже із постанням українських політичних спільнот в козаках бачили елемент патріотизму, а у Хмельницькому – народного героя¹⁶.

А. Стенпнік вважає, що на свідомості сучасних поляків найбільше відбилися підручники міжвоєнного часу, оскільки на них виросло покоління старших громадян, які виховували потім молодь. До того ж, в міжвоєнний час існували підручники з різними точками зору. Дослідник наводить дані, що українська тематика посідала близько 3% обсягу тексту тодішніх польських підручників, а найбільш популярним в її межах було козацтво XVII ст., зокрема, повстання Б. Хмельницького. Автори підкреслювали близькість і спільність інтересів поляків та українців, відзначали потребу взаємної співпраці у майбутньому. Частина з них стверджувала, що саме від XVII ст., під впливом козацтва, формувався окремий український народ¹⁷.

Б. Урбанович зазначає, що автори підручників міжвоєнного часу підкреслювали релігійне забарвлення козацьких повстань. Поляки подавалися оборонцями католицизму, а козаки – православ'я. Бракувало аналізу суспільно-політичних причин козацьких повстань¹⁸.

Великих змін зазнає презентація козацтва після II Світової війни. Польща знов потрапляє під російський вплив, зокрема, і в галузі освіти. Тож, згідно радянського дискурсу, козацькі повстання описані як класова боротьба українських селян та війна українського народу за свободу і незалежність.

Проф. Т. Мареш підкреслює різну виховну мету, яку ставили перед собою автори шкільних підручників з історії. Якщо в 20-ті роки це було пробудження любові до вітчизни, готовність до само-

відданої праці для суспільства, оборони вольності народу, словом: виховати добру людину-обивателя. То повоєнні підручники сповнені прикладами поляків, що люблять вітчизну і готові віддати за неї життя. В них гордо підкреслено пролиту кров у війнах та народних повстаннях¹⁹.

У листопаді 1944 р. у Польщі була проведена шкільна реформа, разом з нею – спроби змінити зміст навчання історії в дусі класового підходу. Підручники з історії базувалися на програмах Другої Речі Посполитої (1918–1939), які на козацькі справи дивилися через призму труднощів оборони кордонів. Приводом до повстання Хмельницького визнавалася його особиста кривда. У 1945 р. були внесені нові правки до програми з історії, в якій приділялася велика увага війні 1648 р. Але підручників не вистачало. Тому вийшли підготовані раніше у формі оповідань. Про козацтво йшлося в оповіданні «У вогнях селянської війни на Україні». Причинами війни були вказані важка доля селянства, гнобленого панами. Але Б. Хмельницький, як стверджувалося, думав, передусім, про те, щоб зробити Україну своїм удільним князівством і передати владу у нього сину, а за прихильність платив туркам ясиром²⁰.

Нові підручники для подставових шкіл вийшли у 1947 р. Авторка М. Длуска вказала козацьке повстання як суспільний рух, заснований на класовій і національній приналежності. Б. Хмельницький поданий як вождь і оборонець люду від польських магнатів. Причиною повстання названо невдоволення козаками обмеженням їхніх прав. З козацького бунту, який можна було легко заспокоїти, виросло страшне в своїй ненависті повстання усього закабаленого люду України. Ні про хід і результат, ні про Переяславську угоду в підручнику не написано²¹.

Загалом, як відзначає проф. Т. Мареш, у радянських підручниках поляки показані в негативному світлі, проти них боролися козаки, а в 1920-х рр. – Червона армія. Але був присутній поділ на Польщу шляхетську та Польщу народну, який проходив по 1945 р. Відповідно, до нього Польща була «погана», а після – «добра». В польських підручниках радянського часу забагато Росії, про Україну мова йде в контексті повстання Хмельницького як антипольського бунту²².

¹⁵ Malczewska-Pawełec D. *Obraz Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w podręczniku Anatola Lewickiego Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. – С. 153–156.

¹⁶ Там само. С. 159.

¹⁷ Stępnik A. *Problem kozacki XVII w. w polskich podręcznikach historii okresu międzywojennego*. – С. 246–257.

¹⁸ Urbanowicz B. *Ukraina na kartach polskich podręczników historii XX wieku*. – С. 158–163.

¹⁹ Maresz T.: *Miejsce szkolnego podręcznika historii w kształtowaniu relacji sąsiedzkich między narodami*. – С. 90.

²⁰ Wrobel-Lipowa K. *Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989)*. – С. 271–273.

²¹ Мареш Т. *Переяслав в истории польского государства – обзор польских учебников по истории*. – С. 286.

²² Maresz T. *Miejsce szkolnego podręcznika historii w kształto-*

У 1948 р. відбулася нова освітня реформа. Деякі підручники були вилучені, в уже згаданому авторстві М. Длускої сильніше акцентовано на засудженні польської політики у боротьбі з Москвою на початку XVII ст., а також у війні 1648 р. Назва розділу «Бунт козацький під проводом Богдана Хмельницького» змінено на «Повстання Б. Хмельницького». У підручнику 1956 р. авторства Х. Міхнік та Л. Мослер вже йшлося про «Боротьбу за суспільне і національне визволення народних мас на Україні». Підкреслювався утиск українців польськими панами, які боролися із культурною, звичаєвою і релігійною відмінністю українського народу. Козаки визначалися як вільні люди, які в нижній течії Дніпра займалися полюванням, рибальством та різними ремеслами. Захищали Україну від татарських набігів, і самі здійснювали походи на турецькі і татарські поселення. В середині XVI ст. сформувалася військова організація, центром якої була Січ. Влада належала заможній старшині, яка визискувала бідний люд. Разом із тим, Січ стала осередком українців у боротьбі із пануванням польської шляхти. Описано створення реєстру і прагнення шляхти до його обмеження і навіть ліквідації козацтва, повстання кінця XVI ст., Ординацію 1638 р. Повстання Хмельницького названо визвольною війною українського народу. Підкреслено тяжіння українців до Росії. Зазначено, ніби уряд московський допомагав козакам зброєю та грошима, а Хмельницький усвідомлював, що український народ не забезпечить сам свого існування. Зборівська угода пояснена тиском на гетьмана татарського хана, підкупленого канцлером Оссолінським. А на Переяславській раді одноголосно ухвалено «бути об'єднаними на віки»²³.

У 1956 р. відбулася чергова освітня реформа. Вчергове було перевидано підручник Х. Міхнік та Л. Мосер У ньому події 1648 р. описані у підрозділі «Визвольна війна українського народу. Селянські рухи на землях польських». Надалі стверджувалося про бажання українців спертися на Росію, культурну, історичну та релігійну близькість із нею. Але вже відсутні твердження, що Хмельницький хотів віддати Україну під владу царя, і що цар допомагав козацькому війську²⁴.

В 1964 р. вийшов підручник С. Шостаковського, за яким навчалися до 70-х рр. Автор відзначав, що польські королі високо цінували козаків, а

шляхта їх не сприймала. У підручнику показано утиски українського народу та селянський характер повстання Хмельницького. Наголошує, що угода «об'єднання» з Росією була не випадковою, зважаючи на близькість мов і спільну релігію. Загалом козащині присвячено 6 сторінок, додані ілюстрації: «український селянин», «козацька чайка», портрет Б. Хмельницького та замок в Чортишеві XVII ст., а також карту «Селянське повстання на Україні і землях польських у XVII ст.»²⁵.

Зміни політичного курсу у 60-х-поч. 70-х рр., критика науковців та вчителів призвели до зміни підручників. У підручнику Й. Геровського і Й. Лещинського (1971) тема козацтва подана в підрозділі «Визвольна війна українського народу». Описані утиски селян, вказано різномірний склад козацтва, але базою названі селяни, згадано про реєстр. Причиною війни 1648 р. зазначено незадоволення козаків тим, що сейм не затвердив плани Владислава IV. Це використав Хмельницький для помсти за особисту кривду. У підручнику також коротко згадано про Зборівську угоду. Зазначено, що козаки шукали підтримки Росії, але цар не поспішав її надавати. Прийнято угоду приєднання Наддніпрянщини до Росії. Згадано бій під Охматовим 1655 р., Гадяцьку угоду, повстання селян проти Виговського і повернення до угоди з Росією²⁶. Підручник ілюстровано малюнком українського селянина, запорозької піхоти, портретами Я. Казиміра і Б. Хмельницького. Крім того, вміщено карту «Повстання Хмельницького»²⁷. Загалом козацька тематика подається вже значно менш заідеологізовано.

У 1981 р. було піддано критиці існуючі програми та підручники, але через складнощі зі створенням нових певний час користувалися різними, в тому числі незатвердженими. В тогочасному підручнику авторів Є. Центковського та А. Сити козацька тематика взагалі не була відображена²⁸. Так само не згадані події козащини в атласі «Наша Вітчизна. Шкільний атлас історичний» 1984 р. за редакцією Т. Смиля²⁹.

У 1984 р. в школі підставовій введено підручник М. Космана. В підрозділі «Повстання Хмель-

waniu relacji sąsiedzkich między narodami. – С. 90.

²³ Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989). – С. 275–279.

²⁴ Там само, С. 280.

²⁵ Мареш Т. Переяслав в истории польского государства ... – С. 288.

²⁶ Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989). – С. 281–283.

²⁷ Мареш Т. Переяслав в истории польского государства ... – С. 289.

²⁸ Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989). – С. 283.

²⁹ Nasza ojczyzna. Szkolny atlas historyczny / red. T. Smyl. Wrocław: PPWK, 1989.

ницького» автор описав козаків відважними людьми, яких цінували польські королі. Повстання названо переможним, таким, яке не змогли зломити у зародку. Подано оповідь про польські поразки під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями. Про два погляди у Польщі на закінчення повстання, про оборону Збаража, зраду татар і перемогу поляків під Берестечком. Автор відзначає, що Б. Хмельницький розчарувався в татарах і став шукати союзу з Росією, бо власними силами не міг перемогти Річ Посполиту. В результаті у 1654 р. прийнято зверхність царя. Це призвело до польсько-російської війни. Про Гадяцьку угоду написано, що не всі козаки були за розрив із Польщею, тож у 1658 р. частина старшини порозумілася із королем щодо утворення руського князівства. Але угода не знайшла широкої підтримки. Відбувся Андрусівський поділ. Шляхта польська сподівалася, що територіальні втрати тимчасові. Але 1686 р. був підписаний мир, в якому вони були закріплені. В середній школі тим часом відбулося чергове перевидання підручника Геровського і Лещинського, козацька тематика в якому не зазнала змін³⁰.

Політичні зміни 80–90-х років сприяють помітному зменшенню пропаганди у підручниках. Повстання Хмельницького в цей час подається виваженіше. Змінився набір сюжетів та спосіб їхньої презентації, пропорції. Але присутня певна обережність у поданні. Деяких тем уникали, деякі применшували. В цей період переважають сухі факти. Показово, що угода козаків із Росією вже не оспівується, а пояснюється відсутністю вибору у Б. Хмельницького.

У 1991 р. вийшов підручник «Historia. Dzieje nowożytne» авторства Т. Цегельського та К. Зелінської³¹. Він був призначений для ліцеїв, тому має досить докладний опис історичних подій. Про козацтво мова йде у двох розділах: «Південно-східний напрям експансії – князівства наддунайські. Проблема України та козащини» та «Криза Речі Посполитої в середині XVII ст.». Перший підрозділ останнього має назву «Суспільна криза. Повстання Хмельницького і війни з Росією (1648–1667)». У тексті вказано, що козаки походили з різних станів і, часом, народів. Збільшення їхньої чисельності пов'язане із демографічним розвитком України у 2 пол. XVI ст.

³⁰ Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989). – С. 283–285.

³¹ Cegielski T., Zielińska K. Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego. Wydanie pierwsze. – Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. 440 s.

Відзначено вплив козацьких походів на погіршення стосунків Речі Посполитої з Туреччиною. Висловлено думку, що запорожців до них таємно заохочували Габсбурги, «аби відволікти увагу турків від Угорщини та спровокувати їхні дії у відповідь по відношенню до Речі Посполитої». У розповіді про битви під Цецорою та Хотиним не показана участь козаків. Про них йдеться лише у додатковому тексті про Владислава IV, який планував участь в антитурецькій коаліції та готував атаку на Кримське ханство за участі реєстрових козаків. Перспективи розширення реєстру спричинили рух в середовищі запорожців. Але шляхта і магнати змусили Владислава IV відмовитися від цих планів. Незадоволення козаків вилилося у вибух в 1648 р. найбільшого повстання в Україні. Воно започаткувало черговий військовий конфлікт з Росією і кризу Речі Посполитої.

Загалом, у підручнику досить добре описані причини повстання під проводом Б. Хмельницького. Крім несправджених надій козаків вказані різниця мовно-етнічна між польськими або полонізованими власниками та українськими селянами, утиски православ'я, а головне проблема правно-політичного і суспільного статусу козаків. Вказано, що Б. Хмельницький використав напружену ситуацію. Автори підручника виділяють у Речі Посполитій того часу 2 групи політиків: одні хотіли поступок козакам, інші – розправи над бунтівниками. Новий король схилився до силового розв'язання проблеми. Названі угоди, укладені із Б. Хмельницьким. Переяславська угода із Росією названа «підданням козаків зверхності царя». Підкреслено, що Україна стала тереном міжнародної боротьби.

Також із підручника учні дізнаються про спробу порозуміння між козаками і поляками – Гадяцьку угоду, а серед причин її нереалізації вказано те, що «людність українська вже не довіряла жодним угодам».

Причиною поразки Б. Хмельницького названі руйнування, брак коштів і можливості утримувати військо, тож «великий військовий успіх не був використаний політично»³². Текст доповнено ілюстраціями: портретом Б. Хмельницького з біографічними відомостями, картою повстання, картиною «Козаки пишуть лист до турецького султана» та малюнком «Типи козацькі», в коментарі до якого звертається увага на подібний спосіб гоління голови козаків і польської шляхти. Цей підручник

³² Cegielski T., Zielińska K. Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego. – С. 180.

було перевидано у 1995 р. без змін у тексті про козацтво³³.

У 1992 р. вийшов підручник С. Шостаковського «Історія. Польща в роки розквіту і занепаду (XIV–XVIII в.)»³⁴. Козацькій тематиці присвячено 5 сторінок. Вміщено ілюстрації: «Атаман козацький», «Вибори атамана на Січі», портрети Владислава Вази та Яна Казимира, а також Лист кримського хана Мехмеда Герая IV до Яна Казимира та Карта Речі Посполитої XVII ст.

З тексту учні дізнаються про степи, де мешкали сміливі, готові до війни люди. Про погіршення умов українських селян через розвиток магнатського землеволодіння та їхні втечі. Про те, що частина козаків мали власні господарства, займалися рибальством і мисливством, а були й такі, які жили лише військовою здобиччю. Вони були організовані у військовий спосіб, особливо уславилися морськими походами. Автор відзначає, що польські королі високо цінували бойові якості козаків, а С. Баторій вирішив записати частину з них до реєстру і виплачувати їм жалування. Шляхта і магнати не любили козаків, бо до них тікали селяни, відбувалися селянські повстання.

Утиски, зокрема Ординація 1638 р., та діяльність католицького духовенства, яке прагнуло повернути в католицизм православних, названі причинами ворожості козаків до Речі Посполитої. Описані повстання Б. Хмельницького, облога Збаража та битва під Берестечком. Переяславська угода подана як з'єднання України та Росії, причина війни Речі Посполитої із Московським царством та поділ українських земель між ними. Щодо стосунків із Росією, вказано, що обидва краї зближала спільна православна релігія, але й немало було протиріч. Таким чином, відзначені козацька звитяга, а не лише селянські біди, як в історіографії радянських часів.

У підручнику Є. Ключека «Історія. Польща Ягеллонів та виборних королів у Європі та світі»³⁵ (1998) козацькій проблематиці присвячено 8 сторінок. Серед причин напруги між українцями та польською шляхтою названі поширення латифундій, а з ними – визиску з селян, а також релігійні

та національні утиски. Зазначено, що козаки жили з мисливства, рибальства, навіть рільництва, але найбільше – з воєнних виправ і грабунків. Описані козацькі військові здібності, їхня участь у перемозі під Хотином, а також у війні зі шведами за устя Вісли. Автор подає розповідь про козацький реєстр та суперечки з приводу його чисельності, в збільшенні якої були не зацікавлені шляхтичі. Відзначає, що Ординація 1638 р. спровокувала повстання Б. Хмельницького, яке набуло великого розмаху та стало загрозою. Описані облога Збаража та битва під Берестечком, угода під Зборовом, за якою Б. Хмельницький був визнаний українським гетьманом. Переяславська угода як приєднання Задніпряньської України до Росії.

У 1999 р. у Польщі відбулася реформа освіти, в тому числі зміни у програмі. Школа була поділена на 6-річну школу подставову та 3-річну гімназію. Крім того, було впроваджено підручковий плюралізм – на вибір вчителя є понад два десятки затверджених міністерством підручників з історії. Розглянемо деякі з них.

Підручник К. Зелінської та З. Козловської «Історія. Біля джерел сучасності» для 2 класу гімназій (2000 р.)³⁶ починається тим, що на межі XVI–XVII ст. козацтво стало серйозною проблемою для польської держави. Автори дають визначення понять «козаки», «Запоріжжя» та «Січ».

Підручник розповідає про створення реєстру, а також походи запорожців на турецькі міста чорноморського узбережжя. Туреччина вимагала від польської влади припинення цих набігів. Конфлікти посилювало релігійне питання. Ситуацію напруги використав один із козацьких урядників – Б. Хмельницький. Зачеплений особистою кривдою, він підняв повстання козаків проти Речі Посполитої. Виділені етапи його повстання та висунуті умови – виокремлення на Україні території, підлеглої гетьманській владі Б. Хмельницького та утримання значної кількості козаків, що отримують плату від держави. В 1652–1658 рр. конфлікт став привертати увагу інших держав та переріс у міжнародний. У 1654 р. відбулося приєднання України до Росії та війна останньої із Річчю Посполитою.

Важливо, що автори розповідають про пошук Хмельницьким та його наступниками союзників серед інших держав для їхньої підтримки концепції незалежної козацької держави, таким чином визнаючи державотворчі прагнення козацької верхівки.

³³ Cegielski T., Zielińska K. Historia. Dzieje nowożytne. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego. – Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1995. 448 s.

³⁴ Szostakowski S. Historia 6. Polska w latach świetności i upadku (XIV–XVIII w.). Wydanie pierwsze. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. 208 s.

³⁵ Klusek J. Historia 6. Polska Jagiellonów i królów elekcyjnych w Europie i świecie. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998. 393 s.

³⁶ Zielińska K., Kozłowska Z. Podręcznik gimnazjum. Historia 2. Źródła współczesności. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2000. 432 s.

У 2000 р. вийшов підручник «Історія »для 2 класу гімназій колективу авторів (К. Полацька та ін.)³⁷. У 2003 р. він був перевиданий вже під назвою «Крізь віки»³⁸. Історія козацтва описана на 3 сторінках з ілюстраціями: картиною «Запорожці пишуть лист турецькому султану», портретом Б. Хмельницького, картою повстання під його керівництвом, зображенням крилатого гусара (видання 2000 р.). У виданні 2003 р. замість гусарів подано портрет Яна II Казимира.

У виданні описані природно-географічні умови Запорожжя та відзначено, що туди тікали селяни та авантюристи. Разом із тим, козаки названі однією з найкращих піхот тогочасної Європи. Зазначено, що козаки чинили спротив поширенню влади магнатів в Україні, тому вже у XVI ст. доходило до бунтів. Ситуацію загострювало релігійне питання. Автори розповідають про реєстр, а також плани Владислава IV щодо його збільшення і надання козакам спеціальних привілеїв для залучення їх до війни із Туреччиною. Через невиконання обіцяного козаки відчули себе ошуканими. Тому знов вибухнуло повстання. Хмельницький представлений здібним та амбітним шляхтичем, який спершу хотів помститися за особисту кривду, а згодом – зробити Запорожжя незалежним. Вказано, що «кривава Берестейська битва затримала козацький похід вглиб Речі Посполитої». Результатом Переяславської угоди назване включення українських земель до Росії і початок її війни з Річчю Посполитою.

Описана спроба Виговського через 4 роки порозумітися із королем і знов перейти під його опіку. Але цю угоду не прийняли козаки, до того ж почалася російська інтервенція. Вічний мир 1686 р., за яким Україна була поділена, названий некорисним для Польщі.

В одному з сучасних підручників для 6 класу школи підставової «Вчора і сьогодні» (2019) колективу авторів³⁹ про козацтво мова йде на 4х сторінках з ілюстраціями: подані лист султану, зображення козаків – з шаблею і рушницею, акценти на оселедець, булаву; портрет Хмельницького, карта повстання під його керівництвом, пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві (тут поданий комен-

тар, що для багатьох українців він і до сьогодні є народним героєм). Традиційно описані природне середовище формування козаків, втечі селян та потреба бути готовим до бою, створення реєстру і суперечки за його чисельність як одна з головних причин повстання. Подана угода в Зборові, за якою гетьман отримав свій титул та владу у трьох воєводствах. Зазначено, що ця угода не задовольняла жодну зі сторін. Описана битва під Берестечком. Угода з Росією названа приєднанням. Зауважено, що хоча Річ Посполита втратила частину територій, найбільше програли козаки і мешканці України. Адже козаків позбавлено привілеїв, а українську людність визискувано ще більше.

Крім внутрішньополітичних процесів, на зміни презентації козацтва у шкільних підручниках Польщі у 90-ті роки вплинули здобуття Україною незалежності у 1991 р. та створення у 1993 р. Українсько-польської комісії експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії і географії. Мета комісії – вироблення рекомендацій для взаємного покращення підручників у справі коректного висвітлення минулого та формування у підростаючого покоління обох країн взаємної поваги.

Комісія збирається щороку, по чергово в містах Польщі та України. Частина засідань були присвячені окремим темам. Зокрема, 21–25 вересня 2009 р. Комісія збиралася у м. Запоріжжя і обговорювала презентацію у підручниках обох країн теми козацтва та його роль у країнах Центральної та Східної Європи. Українська сторона, аналізуючи висвітлення козацтва в польських підручниках, зробила наступні зауваження. Професор С. Р. Лях відзначив, що подання теми війни під проводом Б. Хмельницького як «Повстання козацьке» справляє враження, ніби це повстання було єдине, хоча ж йому передували ціла низка попередніх. Також українська комісія запропонувала крім поняття «козацтво» додати «покозачена людність» та те, що козаків підтримали не лише селяни, а й міщани. Також було рекомендовано до поняття «руська мова» додати пояснення, що мається на увазі українська. Польський дослідник П. Круль виступив із доповіддю про прийняття козацтва Річчю Посполитою у XVI–XVII ст.⁴⁰

³⁷ Polacka K., Przybyliński M., Roszak S., Wendt J. Historia. Podręcznik dla klasy II gimnazium. Gdańsk, Wydawnictwo M. Rożak, 2000. 248 s.

³⁸ Polacka K., Przybyliński M., Roszak S., Wendt J. Przez wieki. Podręcznik do historii dla klasy drugiej gimnazium. Gdańsk, Wydawnictwo M. Rożak, 2003. 328 s.

³⁹ Olszewska B., Surdyk-Fertsch W., Wojciechowski G. Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy szostej szkoły podstawowej. Warszawa: Nowa Era, 2019. 224 s.

⁴⁰ Materiały z XII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL <https://MinisterstwoEdukacjiiNauki.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materiały-z-xii-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertów-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertów-do-spraw-doskonalenia-treści-podreczników-szkolnych-historii-i-geografii>

Власне, питання висвітлення козацтва торкалися на багатьох засіданнях комісії, хоча воно не є таким складним у взаємних стосунках, як події ХХ ст. Так, у 2003 р. українська сторона зауважила, що війна під проводом Б. Хмельницького висвітлена спрощено, її причиною подано особистий конфлікт гетьмана із шляхтичем Чаплинським⁴¹. У 2005 р. – що ці події повинні бути подані не як локальний конфлікт, а як національно-визвольна війна⁴². У 2007 – що Хмельницький показаний не з тієї перспективи, а саме – не відображена його роль у створенні української держави⁴³. У 2013 – рекомендовано висвітлити участь козацького війська у Хотинській війні. Висловлено заперечення щодо найменування війни під проводом Хмельницького «домовою», оскільки, хоча й землі українські були у складі Речі Посполитої, але формувалася державна структура Війська Запорозького, яке уклало угоду про спільні дії із Кримським ханством⁴⁴. У 2014 р. українською стороною зауважено, що у польських підручниках немає інформації про козацтво у XVIII ст. та наслідків його ліквідації для польської держави, а описуючи ґенезу козацтва, автори зосереджені на суспільних факторах, оминувши культурні, національні, релігійні та економічні⁴⁵.

⁴¹ Protokół z VII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-vii-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii>

⁴² Protokół z IX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-ix-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Дата звернення 23.09.2022)

⁴³ Protokół z X posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-x-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Дата звернення 23.09.2022)

⁴⁴ Materiały z XVI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materiały-z-xvi-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii>

⁴⁵ Materiały z XVII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Poznań 21–25 września 2014 r. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materiały-z-xvii-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii>

Польська сторона теж висуває зауваження до висвітлення теми козацтва в українських підручниках. Так, вже згаданий П. Круль висунув низку претензій до підручника «Вступ до історії України» для 5 класу видавництва «Гене́за». Зокрема, до формулювань «Українські землі під владою Литви та Польщі», зауваживши, що землі входили до країни із назвою Річ Посполита, а саме її складовою «Корона Королівства Польща». Також відзначив некоректним вираз «польське панування», підкресливши мирне входження земель внаслідок люблінської унії та зрівняння в правах української шляхти з польською, її участь у політичному житті держави. Засудив відсутність згадки про Гадяцьку унію та інші приклади співпраці, важливі для того, щоб у свідомості молоді не формувалося образу ворожості між двома народами часів Хмельниччини. Також П. Круль назвав помилковим уживання терміну «козацька держава», коли мова йде про I половину XVII ст.⁴⁶

На конференції 2017 р. польською стороною були висловлені зауваження до підручника для 8 класу О. В. Гісем та О. О. Мартинюк «Історія України» (2016). Зокрема, до твердження, що реєстр козацький у намірах польської влади мав бути використаний проти козаків Запорозької Січі, а цього не вийшло, і реєстровці разом із нереєстровими козаками сформували єдину військово-політичну організацію – Військо Запорозьке. Польського дослідника К. Санойца не влаштували формулювання про те, що у війні Речі Посполитої з Туреччиною польський володар «мусив звернутися до козаків, а ті після наради вирішили допомогти полякам» – козаки представлені як окрема політична сила. Критично відгукується він і про те, що в описі повстань 20–30-х рр. XVII ст. підкреслено польсько-козацький антагонізм і зображено Польщу як ворога, іноземну державу, в якій українці не стільки жили, скільки боролися проти неї. К. Санойца вважає, що в підручнику перебільшується роль козаків в кампаніях під Москвою 1617–1618 рр., під Хотиним у 1621 р. та Цецорою. Також він висловився проти визнання передумовою повстання Хмельницького «укра-

tow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-poznan-21-25-wrzesnia-2014-r (Дата звернення 17.10.2022)

⁴⁶ Protokół z XV posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych geografii i historii, Katowice URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materiały-z-xv-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii>

їнські землі під владою Польської Республіки» та представлення місцевого люду однорідним, цілком свідомим український народом, що веде війну «проти іноземного панування за створення незалежної держави». Крім того, виступив проти сприйняття угоди в Переяславі як доброї ідеї вирішити проблему конфлікту і спустошення українських земель⁴⁷.

Вважаємо процес обміну думками українських і польських науковців важливим і таким, що сприяє більш коректному висвітленню минулого у підручниках обох країн та подальшому порозумінню між народами. Загалом в останні роки відзначаємо зменшення зауважень до висвітлення тематики козацтва у підручниках, передусім з українського боку. Це зумовлено тим, що польськими підручниками вже вироблено досить толерантний спосіб подачі проблеми. Разом із тим, можна відзначити досить стислий виклад, який не дає достатнього розуміння феномену козацтва. З цим погоджуються й польські дослідники. Так, В. Менджецький підсумовує огляд підручників к. XX-поч. XXI ст.: «виклад української історії у польських підручниках не формує в учнів уявлення про Україну як самостійний суб'єкт історії. Разом з тим, автори підручників уникають будь-яких формувань, які можуть бути по трактовані як прояв ворожості чи оспорювання прав українців на землі, які колись входили до польської держави. Відбувається зменшення зацікавлення Польщі історією східних сусідів і переорієнтація на Захід»⁴⁸.

Цікаву порівняльну таблицю містить стаття Т. Мареш, створена на матеріалах підручників того ж періоду (к. XX – поч. XXI ст.). Автор показує, як висвітлене повстання Хмельницького в українських та польських підручниках, зокрема: кількість сторінок, присвячених повстанню, описаних фактів, перелік битв та угод, а також чи згадані рік початку бойових дій та Переяславської угоди. Так, у розглянутих польських підручниках повстанню присвячено від 0,5 до 5 сторінок (в середньому, 2). В українських – від 14 до 103 (в середньому 55). Т. Мареш відзначає, що авто-

рам обох країн варто спробувати подивитися на описані події очима іншого народу⁴⁹.

Таким чином, підсумуємо, що спосіб подання інформації у шкільних підручниках з історії має велике значення для формування образу інших народів, та, як наслідок, ставлення до них. Польщу та Україну пов'язують не лише сусідство і культурна близькість, а й століття спільної історії. Однією з таких спільних тем є козацтво, яке, в свою чергу, і до сьогодні має вплив як на бачення поляками української історії, так і на нашу самоідентифікацію.

Висвітлення козацької історії у польських підручниках пережило багато змін, що залежало як від розвитку історичної науки та дидактики, так і від політичної ситуації в країні. Так, відрізнявся як обсяг, докладність оповідання, так і оцінка та контекст. У I пол. XIX ст. на хвилі романтизму підвищується зацікавленість у польській історичній науці темою козацтва. Проте вже по 1848 р., з активізацією українського руху, ставлення до неї стає дещо прохолоднішим. В той же час виділяємо два періоди в історії Польщі, коли її освіта була під впливом Росії (входження до складу імперії та доба Польської Народної Республіки). Вони відзначаються пропагандистським характером змісту підручників. Козацькій тематиці в той час приділялася значна увага, бо висвітлювалася вона в контексті боротьби за єдність із Росією. В той же час у XIX ст. сформувалися потужні польські історичні школи. Широко популярним був підручник А. Левицького, в якому козаки презентовані були як військова сила, окрема соціальна, але не народна група.

В міжвоєнний період з'являються підручники з різними точками зору. З одного боку, підкреслюються близькість козаків та спільність інтересів, з іншого – релігійний чинник у війнах з ними.

Після II Світової війни польська освіта знов потрапляє під російський вплив. Події козащини подаються у дусі класового підходу, боротьби селян проти утисків шляхти. Виголошується прагнення козацтва й всього українського народу до об'єднання з Росією, культурна близькість із нею.

Поступово, з 70-х років XX ст. пропагандистських гасел у шкільних підручниках стає менше. У 80–90-х роках суттєво змінюються підбір матеріалу, його обсяг та спосіб подання. Переважає сухе висвітлення фактів.

⁴⁷ Materiały z XIX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii (Łódź, 10–14 lipca 2017 r.) URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materiały-z-xix-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-dwustronnej-komisji-ekspertów-do-spraw-doskonalenia-treści-podreczników-szkolnych-historii-i-geografii-od-10-14-lipca-2017-r> (Дата звернення 17.10.2022)

⁴⁸ Менджецький В. «Образ України та українців у польських підручниках 1999 – 2005 рр.». – С. 143–144.

⁴⁹ Мареш Т. Восстание Богдана Хмельницкого – одно происшествие в истории двух народов. Сравнительный анализ современных польских и украинских школьных учебников по истории. С. 101–102.

На польські підручники з історії кінця XIX – поч. XX ст. впливають як внутрішні, так і зовнішні зміни. Це, передусім, визволення Польщі з-під радянського впливу у 1989 р., здобуття незалежності Україною 1991 р., створення у 1993 р. Українсько-польської комісії експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії і географії, освітня реформа 1999 р, вступ Польщі до Європейського союзу у 2004 р. В цей період підвищується об'єктивність та різнобічність висвітлення козаччини. Оповідается, передусім, про війну під проводом Б. Хмельницького. Важливо, що подається комплекс причин, які призвели до неї. Також з'являються згадки про державотворчі прагнення козаків, пошук ними союзників для відстоювання незалежності і після смерті Хмельницького.

Серед боїв описані, передусім, вдалі для польського війська облога Збаража та битва під Берестечком. Традиційно згадується Гадяцька угода, як спроба козацько-польського порозуміння.

Загалом відомості про козацтво в польських підручниках останніх десятиліть подані дуже виважено і коректно. Разом із тим – і досить скупо. Важко знайти у шкільному підручнику згадку про козаків за період к. XVII–XVIII ст. То ж отримати знання із нього можна майже виключно про походження козацтва, створення реєстру, боротьбу козаків за привілеї, війну під проводом Хмельницького, інколи – повстання, що їй передували. Недостатність цієї інформації для формування в учнів розуміння даної проблематики відзначається і низкою польських науковців.

References

- Burda B., Szymczak M. *Obraz stosunków polsko-ukraińskich w programach i podręcznikach do historii oraz w świadomości uczniów klas osmych szkół podstawowych i trzecich szkół średnich, a także studentów kierunku historia WSP TK Zielona Góra // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich.* Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. 212 s.
- Maresz T.: *Miejsce szkolnego podręcznika historii w kształtowaniu relacji sąsiedzkich między narodami // T. Maresz, K. Grysińska-Jarmuła (red.), Dobrze i źle sąsiedztwo. Obce – nasze – inne. T. 2. Sąsiedzi w historiografii, edukacji i kulturze.* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. s. 84–99.
- Maresh T. *SHkol'nyy uchebnik kak istochnik informacii o povsednevnoy zhizni i kul'turnykh i ekonomicheskikh dostizheniyah narodov-sosedey // «Horoshie i plohie sosedii»: praktiki mezhkul'turnykh kommunikacij: Materialy IV Mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii, Orekhovo-Zuevo: GGTU, 2019. S. 243–257.*
- Maresz T. „Swojskość o obcość”. *Jedno wydarzenie historyczne i różna jego ocena, dokonywana przez historyków // Historia i społeczeństwo. Dziedzictwo epok. Edukacja historyczna w szkole ponadgimnazjalnej po 2013 roku, red. M. Fic, Katowice–Bielsko-Biała 2012. s. 130–151.*
- Maresh T. *Pereyaslav v istorii pol's'kogo gosudarstva – obzor pol's'kih uchebnikov po istorii // Naukovi zapysky z ukraińskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei. Vyp. 19. Ternopil: Aston, 2007. S. 285–295.*
- Maresh T. *Vosstanie Bogdana Hmel'nickogo – odno proisshestvie v istorii dvuh narodov. Srovnitel'nyy analiz sovremennykh pol's'kih i ukraińskikh shkol'nykh uchebnikov po istorii // Naukovi zapysky z ukraińskoi istorii. №31, Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2012, S. 98–111.*
- Maresz T. *Wspolne dzieje dwóch narodów a ich prezentacja we współczesnych polskich i ukraińskich podręcznikach do historii // Toruńskie spotkania dydaktyczne v. Polska – europa – świat w szkolnych podręcznikach historii. Zbiór studiów pod redakcją Stanisława Roszaka, Małgorzaty Strzeleckiej i Agnieszki Wieczorek. TORUŃ 2008. C. 272–280.*
- Maresh T. *Sosedi Pol'shi v shkol'nykh uchebnikakh po istorii. Proba diagnoza obrazca vostochnogo soseda. Palmarium Academic Publishing, 2012. 246 c.*
- Stępnik A. *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w polskich podręcznikach historii i syntezach dziejów okresu międzypowstaniowego // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Rzeszów, 2001. S. 134–187.*
- Stępnik A. *Nauki dla Polski. Kozacy i kozaczyzna w historiografii polskiej okresu międzypowstaniowego // Spilna spadshchyna. Rich Pospolyta obokh narodiv v polskii i ukraińskii istorychnii dumtsi XIX i XX st.: kolektyvna monohrafiya / za red. V. Telvaka, L. Lazurko, P. Sierzhengy. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. 380 s.*
- Stępnik A. *Problem kozacki XVII w. w polskich podręcznikach historii okresu międzywojennego // Kozacki viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukraińskoho narodiv. Lviv–Liublin, 1996. C. 246–257.*
- Stępnik A. *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii w Polsce // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. Rzeszów, 2001. S. 103–117.*
- Gorczyński W., Stępnik A. *Stosunki polsko-ukraińskie w rosyjskich podręcznikach historii dla szkół Królestwa Polskiego (okres międzypowstaniowy) // Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 125–134.*

Wrobel-Lipowa K. Problem kozacki w polskich podręcznikach historii po II wojnie światowej (1944–1989) // Kozatski viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukraïnskoho narodiv. Materialy Druhoi polsko-ukraïnskoï naukovoï zustrichi (Lviv, 12–13 zhovtnia 1995 r.) / red. Zashkilniak L. Lviv-Liublin, 1996. S. 270–285.

Urbanowicz B. Ukraina na kartach polskich podręczników historii XX wieku // Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii. Mykolaiv, 2010. № 5. S. 158–163.

Mendzhetskyi V. «Obraz Ukrainy ta ukraïntsv u polskykh pidruchnykakh 1999 – 2005 rr.» // Obraz «inshoho» v susdnykh istoriïakh: myfy, stereotypy, naukovi interpretatsii (Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Kyiv, 15–16 hrudnia 2005 roku) / uporiadnyk i nauk. red. H. V.Kasianov. K.: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2008. S. 137–144.

Pisulińska J. Żydzi, Ukraińcy, Polacy – wzajemne relacje w podręcznikach dziejow Polski XIX wieku (do 1914 roku) // Stosunki polsko-ukraïńskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 135–143.

Wojcik-Łagan H. Kozacy w tradycyjnych i nowych narracjach podręcznikowych. Propozycje dla autorow // Stosunki polsko-ukraïńskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 307–319.

Malczewska-Pawelec D. Obraz Ukrainy i stosunkow polsko-ukraïńskich w podręczniku Anatola Lewickiego Zarys historii Polski i krajow ruskich z nią połączonych // Stosunki polsko-ukraïńskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku. Kielce, 2005. s. 145–161.

Baturina S. S. Ukraïnska mynuvshchyna v polskykh pidruchnykakh z istorii // Intermarum: istoriia, polityka, kultura № 4 (2017) URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/134944/131730> (Data zvernennia 09.08.2022)

Cegielski T., Zielińska K. Historia. Dzieje nowożytnie. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego. Wydanie pierwsze. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. 440 s.

Szostakowski S. Historia 6. Polska w latach świetności i upadku (XIV–XVIII w.). Wydanie pierwsze. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. 208 s.

Cegielski T., Zielińska K. Historia. Dzieje nowożytnie. Podręcznik dla szkół średnich klasy II liceum ogólnokształcącego. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1995. 448 s.

Klusek J. Historia 6. Polska Jagiellonow i krolow elekcyjnych w Europie i świecie. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998. 393 s.

Zielińska K., Kozłowska Z. Podręcznik gimnazium. Historia 2. U Źródeł współczesności. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2000. 432 s.

Polacka K., Przybyliński M., Roszak S., Wendt J. Historia. Podręcznik dla klasy II gimnazium. Gdańsk, Wydawnictwo M. Rożak, 2000. 248 s.

Polacka K., Przybyliński M., Roszak S., Wendt J. Przez wieki. Podręcznik do historii dla klasy drugiej gimnazium. Gdańsk, Wydawnictwo M. Rożak, 2003. 328 s.

Olszewska B., Surdyk-Fertsch W., Wojciechowski G. Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy szostej szkoły podstawowej. Warszawa: Nowa Era, 2019. 224 s.

Nasza ojczyzna. Szkolny atlas historyczny / red. T. Smyl. Wrocław: PPWK, 1989. 24 s.

Protokół z VII posiedzenia Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-vii-posiedzenia-polskoprotokol-z-vii-posiedzenia-polsko-ukraïnskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Data zvernennia 23.09.2022)

Protokół z IX posiedzenia Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-ix-posiedzenia-polsko-ukraïnskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Data zvernennia 23.09.2022)

Protokół z X posiedzenia Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/protokol-z-x-posiedzenia-polsko-ukraïnskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Data zvernennia 23.09.2022)

Materialy z XII posiedzenia Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: // Ministerstwo Edukacji i Nauki <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xii-posiedzenia-polsko-ukraïnskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraïnskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Data zvernennia 17.10.2022)

Protokół z XV posiedzenia Polsko-Ukraïńskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych geografii i historii, Katowice URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xv-posiedze>

nia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii (Data zvernennia 17.10.2022)

Materiały z XVI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertow Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xvi-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii> (Data zvernennia 17.10.2022)

Materiały z XVII posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertow Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii, Poznań 21–25 września 2014 r. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xvii-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-polsko-ukraińskiej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-poznan-21-25-wrzesnia-2014-r> (Data zvernennia 17.10.2022)

Materiały z XIX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertow do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii (Łódź, 10–14 lipca 2017 r.) URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xix-posiedzenia-polsko-ukraińskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-odz-10-14-lipca-2017-r> (Data zvernennia 17.10.2022)